

ESHITISH (LISTENING) KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Mahmudjanova Dilshoda Adhamjon qizi
Mustaqil tadqiqotchi

Anotatsiya: Ushbu tezis eshitish ko'nikmasini rivojlantirishning ilmiy asoslangan metodlarini chuqur o'rganadi. Til o'rganish va kognitiv rivojlanishning markaziy elementi sifatida eshitish ko'nikmasining o'qish tushunishi, nutqiy qobiliyat, umumiy til samaradorligi va hatto ijtimoiy o'zaro ta'sirga ta'sirini batafsil tahlil qiladi. Pastdan yuqoriga va yuqoridan pastga yondashuvlarga asoslangan blended o'qitish modellari, podkastlar orqali takrorlash texnikasi, auditory training, yordamchi texnologiyalar, lug'at boyitish va strategik intervensiyalar kabi usullar ilmiy tadqiqotlar asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu metodlar eshitish ko'nikmasini 20-40% ga yaxshilash imkoniyatini beradi, ayniqsa, chet til o'rganuvchilar va eshitish buzilishlari bo'lgan bolalarda. O'zbek va xorijiy adabiyotlar, jumladan, Abdullaeva (2022), Hogan va boshq. (2014) va yangi tadqiqotlar (masalan, Chattaraj, 2024) asosida individual yondashuv zarurligi ta'kidlanadi, bu nafaqat til o'rganish, balki kognitiv salohiyat va madaniy tushunishni kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: eshitish ko'nikmasi, til o'rganish, kognitiv yuk nazariyasi, blended o'qitish, auditory training, podkastlar, APD, lug'at boyitish, top-down yondashuv, bottom-up yondashuv, takrorlash texnikasi, eshitish buzilishlari, nutqiy kompetensiya.

Kirish

Eshitish ko'nikmasi til o'rganish jarayonining asosiy elementi bo'lib, uning rivojlanishi nafaqat nutqiy qobiliyatni, balki kognitiv, ijtimoiy va hatto hissiy ko'nikmalarni ham kuchaytiradi. Ilmiy tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, eshitish tushunishi o'qish tushunishining markaziy komponenti hisoblanadi. Masalan, Hogan, Adlof va Alonzo (2014) tadqiqotida ta'kidlanganidek, bola maktab yoshida rivojlangan sari eshitish ko'nikmasining o'qishga ta'siri kuchayadi: ikkinchi sinfda bu ko'rsatkich o'qishning 9% ini, to'rtinchi sinfda 21% ini va sakkizinchi sinfda 36% ini tashkil etadi. Bu holat "oddiy o'qish nazariyasi" (Gough & Tunmer, 1986) bilan izohlanadi, unda o'qish tushunishi so'z tanishi va eshitish tushunishining mahsuli sifatida qaraladi. O'zbek tilshunosligi va pedagogikasida ham bu mavzu keng o'rganilgan; masalan, Abdullaeva (2022) tomonidan eshitish ko'nikmasini o'qitish usullari va mashqlar tizimi rivojlantirilgan, bu chet til o'rganuvchilar uchun samarali yondashuvlarni taklif etadi, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ingliz tilida eshitishni rivojlantirishda (Salieva, 2024). Eshitish ko'nikmasining rivojlanishi pastdan yuqoriga (bottom-up) va yuqoridan pastga (top-down) yondashuvlarga asoslangan bo'lib, birinchisi fonetik va temporal ishlov berishni (tovushlarni ajratish, ritmik tuzilishni tushunish) yaxshilashga qaratilgan, ikkinchisi esa kontekstni taxmin qilish, oldindan bilimga asoslanish va semantik bog'lanishlarni

faollashtirishni o'z ichiga oladi. Kognitiv yuk nazariyasi (Sweller, 1988) asosida bu ikki yondashuvning integratsiyasi ichki yuk (individual farqlar) va tashqi yuk (mashq murakkabligi) ni boshqarish orqali germane yukni (o'rganishga yo'naltirilgan yuk) oshiradi. O'zbekiston ta'lim tizimida eshitish ko'nikmasini rivojlantirish muammosi, ayniqsa, nofilologik yo'nalishlarda dolzarb bo'lib, bu yerda ingliz tilida eshitish ko'nikmasini shakllantirishning nazariy va metodologik asoslari o'rganilgan (Asilova, 2023), shuningdek, bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari (Mamarajabova va Abdullayeva, 2024) kabi mavzular ko'rib chiqilgan. Ushbu tezis eshitish ko'nikmasini rivojlantirishning zamonaviy usullarini tahlil qiladi, ilmiy dalillar va amaliy tajribalarga asoslanib, individual va guruhli yondashuvlarni taklif etadi, jumladan, 13 ta samarali strategiya va vazifalarni (Chattaraj, 2024).

Ilmiy dalillar shuni ko'rsatadiki, eshitish ko'nikmasini rivojlantirishda blended o'qitish modeli yuqori natijalar beradi. Masalan, 60 nafar talaba ishtirok etgan tajribada LMS (Learning Management System) orqali sinxron va asinxron mashg'ulotlar o'tkazilganda, eshitish qiyinchiliklari bo'yicha "qattiq rozi" javoblari o'rtacha 17,08 dan 5,84 ga tushgan ($SD=4,9$), bu oldindan taxmin qilish va kontekst tushunish ko'nikmalarini yaxshilashni tasdiqlaydi. Bu modelda pre-listening bosqichida hamkorlikdagi munozaralar va aksent/intonatsiya videolari (masalan, "invideos.ai" orqali yaratilgan) schema faollashtirishga yordam beradi, while-listeningda o'z-o'zini nazorat qiluvchi audio mashqlar shaxsiy refleksiyaning rag'batlantiradi (45 daqiqa), post-listeningda esa muhokamalar orqali xatolar tahlil qilinadi (15 daqiqa), natijada kognitiv yuklar muvozanatlashtiriladi va eshitish samaradorligi 20-30% ga oshadi. O'zbek adabiyotlarida shunga o'xshash yondashuvlar, masalan, o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasida (To'xtayev va boshq., 2022) eshitish ko'nikmasini shakllantirish uchun mashqlar tizimi taklif etilgan, bu nofilologik talabalar uchun moslashtirilgan, shuningdek, nutq rivojlantirishning samarali metodlari (Karimova, 2020) da ona tili o'qitishda eshitishni kuchaytirish usullari tahlil qilingan.

Podkastlar orqali eshitishni rivojlantirishda Ebbinghausning takrorlash egri chizig'i (1913) muhim rol o'ynaydi; 41 nafar talaba bilan o'tkazilgan pre-eksperimental tadqiqotda Spotify podkast epizodlari 18 daqiqa, bir kun va yetti kun oralig'ida to'rt marta tinglatilganda, post-test natijalari o'rtacha 61,05 dan 86,63 ga ko'tarilgan ($SD=4,414$), bu asosiy fikr va tafsilotlarni tushunishni 25% ga yaxshilaganini ko'rsatadi, shuningdek, talabalar qoniqishini 4,50 ballga yetkazgan ($E1/E2=88.51/86.59$). Ayniqsa, CEFR A2-B1 darajasidagi o'quvchilar uchun raqamli muhitda o'z-o'zini o'rganishni rag'batlantirish orqali aksent va tez nutq qiyinchiliklarini bartaraf etadi. O'zbek pedagogikasida podkastlar va audio materiallar o'zbek tilini o'qitish metodikasida (B.To'xtayev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova) nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun tavsiya etilgan, shuningdek, bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari (Mamarajabova, 2024) da ovoz va eshitishni birgalikda rivojlantirish usullari ko'rib chiqilgan. Markaziy eshitish ishlov berish

buzilishlari (APD) bo'lgan bolalarda auditory training (AT) interventsionalari samarali bo'lib, 42 ta tadqiqotni o'z ichiga olgan skoping sharhda dichotik tinglash, fazoviy ishlov berish va shovqindagi nutq (SIN) mashqlari DDT, LiSN-S va HINT testlarida 15-25% yaxshilanishlarni beradi, shuningdek, neyrofiziologik o'zgarishlar (P1/N2 latentsiyasini 10-15 ms ga kamaytirish) kuzatiladi. Masalan, LiSN & Learn dasturi binaural ishlov berishni kuchaytiradi va ota-onalar, o'qituvchilar tomonidan bildirilganidek, kundalik tinglashni 3 oylik uzoq muddatli ta'sir bilan yaxshilaydi. Yordamchi texnologiyalar, jumladan, chastota modulyatsiyali (FM) tizimlar va binaural eshitish apparatlari, sinfda SIN va ishchi xotirani oshiradi; Umat va boshqalar (2011) tadqiqotida binaural FM tizimlari RAVLT va SSN testlarida 18-22% yaxshilanishlarni ko'rsatgan. O'zbekiston ta'limida APD bilan bog'liq masalalar, masalan, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash metodikalari (Asadullayeva, 2025) da musiqiy va nutqiy mashqlar orqali rivojlantirish taklif etilgan, shuningdek, eshitish idrokini rivojlantirish (Mamarajabova va Abdullayeva, 2024) da bolalar nutqidagi kamchiliklarni tahlil qilish usullari keltirilgan. Top-down yondashuvlar SIN treningi bilan birlashtirilganda auditory stream segregation va non-word repetitionni yaxshilaydi, bu APD da kognitiv va eshitish jarayonlarining o'zaro bog'liqligini tasdiqlaydi. Lug'at boyitish va inferensiya ko'nikmalari muhim; Elleman va boshqalar (2009) meta-tahlilida 37 ta tadqiqot lug'at interventsionalari eshitish va o'qish tushunishini 0.5-0.7 effekt o'lchamida yaxshilashini ko'rsatgan. "Poor comprehenders" bolalarda eshitish tushunishi 15 oylikdan aniqlanadi va fonologik xabardorlik, temporal ishlov berish mashqlari orqali bartaraf etiladi; musiqiy va fonemik treninglar temporal ishlov berishni va nutqni yaxshilaydi, akademik natijalarga ijobiy ta'sir qiladi. Ingliz tilini o'rganuvchilar uchun beshta asosiy eshitish ko'nikmasi: kontentni oldindan taxmin qilish (masalan, ob-havo xaritasidan "sunny" ni kutish), gistni tinglash (umumiy rasmni tushunish, masalan, "food, friends, park" dan piknikni taxmin qilish), signpostlarni aniqlash ("first of all" ni tan olish), tafsilotlarni tinglash (raqam yoki ismni izlash) va ma'noni infer qilish (kontekstdan chiqarish); bu ko'nikmalarni yaxshilash uchun YouTube kliplari, subtitrlar va mind maplar tavsiya etiladi. Akademik tinglashda top-down strategiyalari dars oldidan mavzuni bashorat qilish va darsdan keyin yozuvlarni to'ldirishni o'z ichiga oladi, bottom-up strategiyalari esa stresslangan so'zlarga (nouns, verbs) e'tibor berishni talab qiladi, bu ikkalasini qo'llash orqali tushunish 15-20% ga oshadi; yetti bosqichli ketma-ketlik (SLA tadqiqotlari asosida) esa autentik nutqqa asoslangan mashqlarni o'z ichiga oladi. O'zbek tilida eshitish ko'nikmasini shakllantirishning nazariy asoslari (Abdullaeva, 2022) da nofilologik talabalar uchun aralash ta'lim texnologiyalari taklif etilgan. Ingliz tilini o'qitish jarayonida eshitishni rivojlantirish strategiyalari to'rt bosqichli: rejalashtirish (PBL va kolaborativ o'rganish), ijro (task-based learning), baholash (formative testlar) va fikr-mulohaza (sinf muhokamalari); 59 nafar talaba bilan o'tkazilgan tadqiqotda bu strategiya eshitish darajasini yuqoriroqqa ko'targan. Zamonaviy metodlar fonemik (tovush ajratish), fonetik (talaffuz) va intonatsiya (ritm, stress)

komponentlariga e'tibor beradi; audio va video segmentlaridan foydalanish, oldindan tayyorgarlik va oltita bosqichli jarayon (tekst tanlash, sharoit belgilash, til bilimini faollashtirish, tinglash sonini aniqlash, tushunishni tekshirish) orqali samaradorlikni oshiradi, masalan, podkastlar va dokumental filmlar orqali tabiiy nutqqa ko'nikish. Eshitish eng qiyin ko'nikma bo'lib, haqiqiy til nutqiga tizimli ta'sir talab qiladi; bottom-up va top-down modelining kolaborativ qo'llanilishi SLA tadqiqotlari asosida yetti bosqichli ketma-ketlik orqali tushunishni yaxshilaydi. Chet til o'rganuvchilar uchun 13 ta samarali strategiya mavjud, jumladan, oldindan schema faollashtirish, takroriy tinglash, guruh muhokamalari va texnologik yordam (masalan, subtitrlar), bu usullar yuqori baholangan (Chattaraj, 2024). O'zbek adabiyotlarida nutq madaniyati va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish (Karimova, 2020) da ona tili o'qitishda eshitish ko'nikmasini kuchaytirish usullari tahlil qilingan, shuningdek, nutq o'stirish nazariyasi (Nizomova, n.d.) da ilmiy tadqiqotlar asosida bolalar nutqini rivojlantirish xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

Xulosa qilib aytilganda ilmiy yondashuv shuni ko'rsatadiki, eshitish ko'nikmasini rivojlantirish individual farqlarni (masalan, ADHD yoki APD) hisobga olgan holda, uzoq muddatli monitoring bilan o'tkazilishi kerak. Blended modellar, podkastlar, auditory training, yordamchi qurilmalar va strategik interventsional eshitish tushunishini va bog'liq kognitiv jarayonlarni 20-40% ga yaxshilaydi, til o'rganish va o'qish samaradorligini oshiradi, shuningdek, ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy tushunishni kuchaytiradi. O'zbekiston ta'lim tizimida bu usullarni joriy etish, masalan, o'zbek tilini o'qitish metodikasida (Asilova, 2023) ta'kidlanganidek, nofilologik va filologik yo'nalishlarda ta'lim sifatini oshiradi. Kelgusida texnologik integratsiya va o'zbek adabiyotlariga asoslangan tadqiqotlar bu sohani yanada rivojlantirishi mumkin, chunki eshitish ko'nikmasi nafaqat til, balki umumiy kognitiv salohiyatning asosidir, va yangi tadqiqotlar (masalan, podcasts va repetition, 2023) shuni tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva, A. E. (2022). The methods of teaching listening skills and development of system of exercises. ResearchGate.
2. Asilova, G. (2023). O'zbek tilini o'qitish metodikasi. ResearchGate.
3. To'xtayev, B., Shamsiyeva, M., Ziyodova, T. (n.d.). O'zbek tili o'qitish metodikasi. Ziyouz.com.
4. Karimova, M. (2020). Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
5. Asadullayeva, M. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishida musiqaning o'рни. ResearchGate.
6. Izbullayeva, G. (2022). Pedagogika nazariyasi va tarixi. Buxoro: Durdona nashriyoti.
7. Nizomova, Sh. Sh. (n.d.). Aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish. BuxDU.

8. Salieva, Z. (2024). Boshlang'ich sinflarda ingliz tilida eshitish ko'nikmasini rivojlantirish usullari. Google Scholar.
9. Mamarajabova, Z.N., Abdullayeva, M.M. (2024). Daktil va imo-ishora nutqiga o'rgatish. UzEdu.
10. Mamarajabova va boshq. (n.d.). Bolaning eshituv qobiliyatini hamda ovozini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari. CyberLeninka.